Inleiding van het dossier 'In naam van de slachtoffers'

Présentation du dossier « Au nom des victimes »

Presentation of the dossier 'In the name of the victims'

Claudia Feld, Luciana Messina et Nadia Tahir

Édition électronique

URL : <http://journals.openedition.org/temoigner/1096>

DOI : 10.4000/temoigner.1096

ISSN : 2506-6390

Éditeur :

Éditions du Centre d'études et de documentation Mémoire d'Auschwitz, Éditions Kimé

Édition imprimée

Date de publication : 1 octobre 2014

Pagination : 74-79

ISBN : 978-2-84174-674-3

ISSN : 2031-4183

Référence électronique

Claudia Feld, Luciana Messina en Nadia Tahir, « Inleiding van het dossier 'In naam van de slachtoffers' », *Témoigner. Entre histoire et mémoire* [Online], 118 | 2014, Online op 01 octobre 2015, geraadpleegd op 23 octobre 2020. URL : <http://journals.openedition.org/temoigner/1096> ; DOI : <https://doi.org/10.4000/temoigner.1096>

→ Onder leiding van
Claudia Feld, CIS-CONICET / IDES (Argentinië)
Luciana Messina, CONICET / Universidad de Buenos Aires
Nadia Tahir, UCBN-ERLIS / Universiteit van Normandië

Archief van de GAC, 24 maart 2004

IN NAAM VAN DE SLACHTOFFERS

Tussen 1970 en 1990 kennen Argentinië, Chili en Uruguay een bijzonder gewelddadige periode van dictatuur en staatsterreur. Het proces van democratisch herstel in de jaren daarna gaat onvermijdelijk gepaard met de constructie van verhalen en herinneringen die het verleden vormgeven. De figuur van het slachtoffer staat centraal in dit proces, en wordt kritisch geanalyseerd in de teksten die Claudia Feld, Luciana Messina en Nadia Tahir hebben verzameld.

INLEIDING

In de twintigste eeuw gingen de meeste Latijns-Amerikaanse landen gebukt onder een militaire dictatuur. Argentinië kreeg vanaf de jaren dertig de ene staatsgreep na de andere te verwerken. De dictatoriale periode werd soms kort onderbroken door burgerregimes en eindigde met de coup van 24 maart 1976. In Chili, nochtans decennialang een van de stabielste landen van de Zuidkegel, zette het leger op 11 september 1973 president Salvador Allende en zijn Volksfrontregering af. In Uruguay, tot slot, stelde president Juan María Bordaberry op 27 juni 1973 militairen aan op belangrijke posten en vestigde hij zo een burgerlijk-militaire dictatuur. Alle drie de landen verdedigden een militair discours met een sterke nadruk op nationale veiligheid en ordehandhaving. Zo moesten hun burgers de strijd aangaan met een ‘interne vijand’ om de nationale waarden te verdedigen. Het was uiteraard het leger dat die ‘vijand’ identificeerde, en op die manier een groot aantal organisaties vleugellam maakte. Verenigingen in binnen- en buitenland verzetten zich tegen dat

discours door openlijk de onderdrukte bevolking te steunen en aan te tonen dat de aantijgingen aan het adres van de slachtoffers ongefundeerd waren. Een van de opvallendste gelijkenissen tussen de verschillende regimes was de systematische repressie van linkse organisaties: politieke partijen, vakbonden, jeugdverenigingen en gewapende groepen. Het zijn dan ook de maatregelen tegen die groepen die hevig protest hebben uitgelokt.

De strijd voor mensenrechten vormde het hart van dat protest, en bepaalt tot op vandaag in grote mate het wetenschappelijk onderzoek ernaar. Het is inderdaad opvallend dat de oppositie, in haar zoektocht naar buitenlandse steun, mensenrechten steeds centraler ging plaatsen in haar aanklachten, zodat uiteindelijk ideologische en politieke kwesties naar de achtergrond verdwenen. Acties in Argentinië, Chili en Uruguay vonden daardoor in de jaren zestig en zeventig overal ter wereld weerklank. Ook nu nog is het engagement voor de verwerking en herinnering van het dictatoriale verleden vaak verbonden met de mensenrechtenbeweging: het discours is stevig ingebed in dat paradigma en protestbewegingen formuleren hun eisen in het licht van die ‘universele’ strijd. Dat heeft evenwel als gevolg dat de slachtoffercategorie erg ruim werd geïnterpreteerd en bestudeerd.

Niet alleen het mensenrechtendiscours, maar ook de verdwijningszaken waren belangrijk om te definiëren wie het slachtoffer was in de Zuidkegel. Alle drie de dictaturen hielden via repressie en ‘gedwongen verdwijningen’ de bevolking onder de duim (Roniger & Sznajder 2005). Het militaire regime handelde in alle clandestiniteit, wat het werk van de oppositie bijzonder moeilijk maakte. Er was amper informatie voorhanden over de misdaden, laat staan materiële

bewijzen. Tijdens de jaren van democratische overgang in Argentinië, Chili en Uruguay vormde die lacune, en vooral de impact ervan op de samenleving, een belangrijk onderwerp van debat. Initiatieven van verzetsbewegingen in de drie landen zijn grotendeels geïnspireerd door de verdwijningen: er verschenen boeken en films over, maar ook het beleid en het politieke discours raakten erdoor beïnvloed – ook al werd de repressie niet overal even systematisch doorgevoerd. De veroordeling van die specifieke misdaad, die formeel werd ontkend door het regime, is de basis gaan vormen van het protest tegen de staatsterreur. In de landen van de Zuidkegel zijn de ‘verdwenen personen’ paradoxaal genoeg dus alomtegenwoordig.

We merken dat het wetenschappelijke discours over het dictatoriale verleden in de regio de positie van het slachtoffer eveneens nadrukkelijk op de voorgrond plaatst. Het slachtoffer kan een aantal rollen vervullen, zoals die van ‘held’, ‘militant’, ‘schuldige’ of ‘onschuldige’. Naargelang de definitie krijgen de gebeurtenissen uit het verleden een andere betekenis. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de kwestie al tot spanningen en conflicten heeft geleid tussen bepaalde groepen in de samenleving. Het debat nam in de loop der jaren verschillende wendingen, en de categorie van slachtoffer werd telkens opnieuw ingevuld. Zo dekt de term niet dezelfde inhoud tijdens de dictatuur, in de overgangsfase, in de perioden van democratische stabilisering, of vandaag de dag.

We bouwen dit dossier op rond de figuur van het slachtoffer om te onderzoeken hoe het concept vorm kreeg en evolueerde in verhouding tot de sociopolitieke context. Tot dusver kreeg het onderwerp weinigaandacht in academi-

sche kringen. De artikels in het dossier trachten daarom concrete antwoorden te formuleren op de volgende vragen: wie claimt de term ‘slachtoffer’? Is die term altijd al gebruikt? Wie wordt er dan mee aangeduid, de ander of zichzelf? Waarom wordt het begrip bewust gehanteerd door sommigen en verworpen door anderen? Welke elementen – actoren, gebeurtenissen, politieke beslissingen – hebben een invloed gehad op de omschrijving van de slachtoffers? Wanneer krijgt deze categorie een politieke connotatie? Kan ze ook een andere, niet-politieke invulling hebben? En hoe verandert de definitie in de tijd? De slachtofferfiguur, en dan vooral de verschillende interpretaties ervan, vormt een interessante invalshoek om de dictatoriale regimes in de Zuidkegel te onderzoeken en om een tegenwicht te bieden aan studies die het historische proces van herinneringsconstructie lineair voorstellen.

De eerste twee artikels zijn gewijd aan organisaties die in de publieke ruimte de zaak van de slachtoffers verdedigen. Antonia Garcia Castro en Elizabeth Jelin zoomen in op verenigingen van familieleden van verdwenen personen, respectievelijk in Chili en in Argentinië. In Chili ijveren zij voornamelijk voor de erkenning van de slachtoffers, die tijdens de dictatuur geen enkel officieel juridisch statuut genoten. Hoe kan je immers een misdaad ●●●

INLEIDING

... aanklagen die wettelijk niet bestaat? Hoe kan je spreken over ‘slachtoffers’ als de lichamen zijn verdwenen? Het is een lange strijd, zoveel is duidelijk, die niet ophoudt met het einde van de dictatuur. In Argentinië duurde het meer dan twintig jaar voor er een brede consensus tot stand kwam over de gedwongen verdwijningen onder het militaire regime en het systematische karakter ervan. Elizabeth Jelin toont aan dat de verkiezing van Néstor Kirchner als president in 2003 hierin doorslaggevend is geweest en een nieuw politiek klimaat heeft gecreëerd. Kirchner ontving een aantal verenigingen van familieleden om te luisteren naar hun grieven. Maar als de actievoerders erkend worden als ‘slachtoffers’, zowel vanuit juridisch als maatschappelijk oogpunt, wat is dan het statuut van andere Argentijnse burgers die onder het juk van het militaire regime hebben geleden? Dertig of veertig jaar na de Argentijnse en Chileense dictaturen zijn de ‘onzichtbare’ en ‘afwezige’ verdwenen personen belangrijke actoren geworden in het herinneringsproces. Dankzij de inzet van hun familieleden, die altijd zijn blijven actievoeren, genieten zij vandaag een grotere zichtbaarheid dan de overlevenden of de gewone burgers. Om het discours en het engagement van de verenigingen goed te begrijpen, moeten we ook rekening houden met andere maatschappelijke processen die hebben bijgedragen tot de definitie van het slachtofferstatuut. De teksten van Sandra Raggio en Claudia Feld behandelen de periode tussen 1983 en 1985, meteen na de dictatuur in Argentinië. Feld tracht de impact in te schatten van pers en media op de publieke opinie. Zij zoekt verbanden tussen het dictatoriale discours, dat tijdens de overgangsjaren nog steeds dominant aanwezig is, en het nieuwe discours dat zich geleide-

lijk ontwikkelt in de jonge democratie. De verdwenen personen werden in deze constellatie immers aanvankelijk niet als slachtoffer erkend. Een onderzoek van de berichtgeving en beeldvorming in de Argentijnse pers verschaft ons een heldere kijk op de problematiek. Raggio’s analyse ligt in dezelfde lijn. Zij bestudeert het verhaal van een overlevende uit de clandestiene gevangeniscentra, die moest getuigen tijdens het proces tegen de voormalige commandanten van de junta in 1985. Zijn getuigenis lag aan de basis van een bijzonder invloedrijk narratief kader waarbinnen het dictatoriale geweld jarenlang werd geduid. Raggio onderzoekt de exacte rol van de getuige in de constructie van dit discours, waarbij ze opmerkt dat de man zich anders voorstelt naargelang de omstandigheden waarin hij zijn verhaal moet doen. Geleidelijk treedt zo de figuur van het ‘onschuldige slachtoffer’ op de voorgrond – een persoon die geen banden heeft met linkse of gewapende groeperingen – en ontwikkelt zich een verhaal dat in scherp contrast staat met het dan nog nadrukkelijk aanwezige militaire discours. Feld en Raggio gaan na in welk klimaat dit nieuwe slachtofferbeeld ontstaat, hoe de invullingen variëren en welke actoren belangrijk zijn geweest voor de uitwerking ervan. Ze werpen daarbij een kritische blik op analyses die dit representatieproces op een clichématige manier beschrijven aan de hand van overdreven rigide tijdsriteria. Susana Draper en Luciana Messina buigen zich over de verschillende figuren waaraan de slachtoffers werden gespiegeld, en waarmee ze na al die jaren soms nog mee moeten concurreren. Draper spitst zich toe op Uruguay, en belicht het onderwerp vanuit een genderperspectief. Tijdens haar onderzoek stelt ze vast dat vrouwelijke

Welk beleid de betrokken landen ook voerden, of welke keuzes ze maakten over institutionele hervormingen na de dictatuur, alle drie worden ze voortdurend geconfronteerd met de spoken uit het verleden.

politieke gevangenen, in tegenstelling tot hun mannelijke evenknieën, in hun geschriften betrekkelijk minder vaak heroïsche personages opvoeren. Integendeel, vrouwen reflecteren vaak over de ‘stilte’: waarom moet het slachtoffer spreken? Is dat een verplichting? Betekent zwijgen dan noodzakelijkerwijs vergeten? Messina bezoekt de voormalige Olimpogevangenis in Buenos Aires om te kijken hoe de slachtofferrol daar wordt omschreven. De auteur verslaat met name een film- en debatavond die plaatsvindt in de gevangenis, die vandaag ‘gerecupereerd’ is als herdenkingsplaats. Onder invloed van de wisselende politieke conjunctuur, zo blijkt uit haar analyse, werd het slachtoffer de voorbije dertig jaar telkens anders gedefinieerd. Terwijl de figuren van ‘slachtoffer’ en ‘militant’ nog onverenigbaar waren in de jaren negentig, worden ze sinds 2000 bewust aan elkaar gelinkt om inzicht te krijgen in de mechanismen van het geweld tijdens de dictatuur en de verantwoordelijkheid van de betrokken partijen. De term ‘slachtoffer’ krijgt vanaf dat moment een politieke bijklank en zelfs heroïsche connotaties in het maatschappelijke discours.

Het artikel van Jens Andermann is ten slotte gewijd aan de slachtofferfiguur zoals we die terugvinden in Chileense en Argentijnse musea en films. De representatie van het slachtoffer in dit kader veronderstelt bepaalde keuzes, die onlosmakelijk verbonden zijn met de politieke en maatschappelijke context, maar die ook geïnspireerd zijn door de band die de maker heeft met de slachtoffers van de repressie. Persoonlijke herinneringen krijgen een intersubjectieve dimensie in het werk van deze kunstenaars, en vormen een terrein voor maatschappelijk experiment en reflectie.

Wie het dossier leest, zal vaststellen dat de relatie tussen heden en verleden van fundamenteel belang is om de recente geschiedenis van de Zuidkegel te begrijpen. Welk beleid de betrokken landen ook voerden, of welke keuzes ze maakten over institutionele hervormingen na de dictatuur, alle drie worden ze voortdurend geconfronteerd met de spoken uit het verleden. In Argentinië voert men op dit moment talrijke processen tegen de verantwoordelijken voor de misdaden tegen de mensheid onder het regime, terwijl de juridische mogelijkheden in Chili en Uruguay veel beperkter zijn. Dat belet niet dat overal acties plaatsvinden en verhalen worden verteld ‘in naam van de slachtoffers’. Met dit dossier willen we een licht werpen op de maatschappelijke en politieke processen die aan de gang zijn in de landen van de Zuidkegel, en meer algemeen op de manier waarop we zwarte bladzijden uit de wereldgeschiedenis verwerken. ■

Cora Gamarnik verkreeg de rechten op de foto's van dit dossier.